วิจารณ์หนังสือ

ความยอกย้อนของประวัติศาสตร์แถลงงานเอกสารประวัติศาสตร์โบราณคดีฉบับพิเศษ.
วินัย พงศ์ศรีเพียร บรรณาธิการ
พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติ ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล
เนื่องในวาระมีพระชนม์ครบ 72 ปี. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์, 2539.

รวมบทความในหนังสือที่จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพิเศษนี้มีเนื้อหาค่อนข้างเข้มข้นทางวิชาการ จนสามารถแบ่งแนวเรื่องออกเป็น 2 ส่วน คือส่วนที่ว่าด้วยประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ไทยกับกัมพูชา และส่วนที่เป็นปกิณกคดี ทั้งสองส่วนมีเนื้อหาพิเศษดึงดูดความสนใจทางวิชาการแตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม บรรณาธิการแบ่งบทความทั้งหมดออกเป็น 3 ภาค ด้วยกัน **ภาคแรก**เป็นบทความวิชาการเต็มรูปแบบ 3 เรื่อง มีเนื้อหาสัมพันธ์กันสะท้อนพัฒนาการประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ไทย-กัมพูชา ตั้งแต่สมัยต้นอยุธยา ปลายอยุธยา และสมัยหลังอาณานิคม **ภาค 2** เป็นการรวมพิมพ์เอกสารต้นฉบับ พระราชพงศาวดารและจดหมายเหตุจีน (บางเรื่อง) เอกสารภาค 2 นี้เป็นเสมือนภาคผนวก ให้รายละเอียดข้อมูลประวัติศาสตร์แก่บทความวิชาการในภาคแรกเกือบทั้งหมดเป็นพงศาวดารเขมรที่สัมพันธ์กับไทยสมัยอยุธยา **ภาค 3** เป็นปกิณกคดีบทความที่มีเนื้อหาหลากหลายแต่ให้ภาพประวัติศาสตร์สังคม-วัฒนธรรมสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ที่น่าสนใจ

บทความแรกของ**ภาคแรก**เป็นบทความหลักมีแนวเรื่องสอดคล้องกับชื่อฉบับของแถลงงานประวัติศาสตร์และโบราณคดีฉบับพิเศษคือ "ความยอกย้อนของประวัติศาสตร์" บทความนี้เป็นของ **วินัย พงศ์ศรีเพียร** "อโยชชปุระ-ศรียโสธร ศตวรรษแรกความสัมพันธ์ไทย-กัมพูชาหลังการสถาปนาพระนครศรีอยุธยาเป็นราชธานีใน ค.ศ. 1350 จินตนทัศน์อดีตกับข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์" วินัย พงศ์ศรีเพียร เป็นนักประวัติศาสตร์อาชีพที่ให้ความสำคัญต่อวิธีการวิเคราะห์เอกสาร ผลงานของเขาที่ผ่านมาเป็นงานวิพากษ์และประเมินคุณค่า ตลอดจนตรวจสอบเอกสารอย่างเคร่งครัด บทความขนาดยาวถึง 7 บทเรื่องนี้ก็เช่นกัน เป็นการใช้ทักษะอย่างชำนาญประเมินคุณค่าสถานะของข้อมูล ซึ่งผู้เขียนใช้ในการศึกษา 3 ประเภท คือ พงศาวดารฝ่ายไทย พงศาวดารฝ่ายเขมร และเอกสารจีนที่วินัยถือว่ามีความเป็นกลางมากที่สุด

และใช้เป็นข้อมูลตัดสินความถูกต้องของเหตุการณ์ประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น

วัตถุประสงค์ของบทความนี้ วินัยต้องการตอบคำถาม ด้วยการสร้างบทสนทนาทางประวัติศาสตร์ โต้แย้งประเด็นปัญหาสำคัญ เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างรัฐไทยอยุธยาตอนต้นหรือที่เขาเรียกว่า "อโยธยา" กับรัฐกัมพูชา ส่วนหนึ่งของการแสวงหาคำตอบเรื่องนี้ เป็นการพัฒนาคำตอบจากผลการค้นคว้าเรื่องก่อนหน้านี้ของเขา ได้แก่ "ไทในสายตาอาคันตุกะจากจีนสมัยอยุธยาตอนต้น ค.ศ. 1349-ประมาณ 1430 การวิเคราะห์เอกสารประวัติศาสตร์อยุธยา" และ "ศรีอโยธยา" ข้อสรุปสำคัญจากงานชิ้นใหม่นี้ สามารถสร้างความชัดเจนต่อประเด็นปัญหาต่าง ๆ เท่าที่ประมวลได้ดังนี้

ประการแรก ในการวิพากษ์พงศาวดารทั้งไทยและเขมรฉบับต่างๆที่บันทึกเหตุการณ์ความสัมพันธ์ไทย-กัมพูชา ในคริสตศตวรรษที่ 14 นั้น วินัยชี้ให้เห็นว่าพงศาวดารทั้งหมดมีความขัดแย้งสับสนจนต้องมีการตรวจสอบความถูกต้องแน่นอนในเรื่องเวลาศักราชการครองราชย์ของผู้นำทั้งอยุธยาและกัมพูชา รวมถึงเหตุการณ์ความสัมพันธ์ทางการเมืองที่เกิดขึ้นในช่วงนั้น ผลการตรวจสอบพบความคลาดเคลื่อนของข้อมูลอย่างตั้งใจของผู้ชำระพงศาวดาร กรณีแรกของพระราชพงศาวดารเขมร มีการนำเหตุการณ์ในช่วงคริสตศตวรรษที่ 16-17 มาไว้ในช่วงศักราชที่ 14-15แทน เหตุผลเบื้องหลังเรื่องนี้ วินัยอธิบายว่าเกิดจากจินตนทัศน์ของผู้ชำระพงศาวดารเขมร ที่ต้องการสร้างประวัติศาสตร์วีรบุรุษผู้นำเขมรอย่างเจ้าพญาอยาตซึ่งมีบทบาทต่อต้านอำนาจภายนอกทั้งจากอยุธยาและจัมปาในกรณีความคลาดเคลื่อนของพงศาวดารไทยนั้นวินัยพิสูจน์ให้เห็นว่าเป็นเพราะปรัชญาการเขียนประวัติศาสตร์ของผู้นำไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ที่ครอบงำแนวคิดเรื่อง "เขมรแปรพักตร์" ไว้อย่างแยบยลทำให้มีการนำเหตุการณ์สงครามความขัดแย้งระหว่างรัฐอยุธยา-กัมพูชา และทัศนคติการมองนโยบายผู้นำกัมพูชาในลักษณะ "ไม่จงรักภักดี" ต่อผู้นำไทย แนวคิดนี้กลายเป็นมาตรฐานการมองปัญหากัมพูชาของนักประวัติศาสตร์ไทยจนทุกวันนี้

ประการที่สอง แม้ว่าหลังจากการกลั่นกรองตรวจสอบรายละเอียดข้อมูลประวัติศาสตร์จากหลักฐานต่าง ๆ แล้ว พบว่าข้อเท็จจริงที่เหลืออยู่ไม่มากนักนั้นมีความ "ลางเลือน" แต่วินัยก็ใช้ความพยายามที่จะตัดต่อข้อมูลที่เหลืออยู่ สร้างภาพประวัติศาสตร์ โดยมีเอกสารจีนเป็นข้อมูลที่มีน้ำหนักกว่าเป็นเครื่องสนับสนุน วินัยถือว่าภาพประวัติศาสตร์ที่เหลืออยู่นี้สามารถให้ความกระจ่างต่อการอธิบายประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ไทย-กัมพูชาต้นคริสตศตวรรษที่ 15 ได้

ประการที่สาม ภาพความสัมพันธ์ไทย-กัมพูชายุคต้นอยุธยานี้ ดำรงอยู่ภายใต้บริบททางประวัติศาสตร์ ซึ่งวางอยู่ในกรอบความคิดที่ว่าในยุคก่อนสถาปนาพระนครศรีอยุธยา ค.ศ. 1351 นั้นมีศูนย์อำนาจย่อยสำคัญหลายศูนย์ที่มีฐานะเป็นเมืองสำคัญในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำโขงตอนล่างต่างอยู่ภายใต้ความสัมพันธ์ของอาณาจักรเดียวกัน คือ กัมโพชรัฐหรือเขมรโบราณ เมืองสำคัญนั้น ได้แก่ อโยธยา ละโว้ (ลพบุรี) สุพรรณภูมิ นครหลวง และยโสธรปุระ ดังนั้นเมื่อศูนย์

อำนาจใหญ่ที่นครหลวงอ่อนแอลง ศูนย์อำนาจย่อยต่างมีแนวโน้มของการแยกตัวเป็นอิสระและสร้างความเป็นใหญ่ แต่ในกรณีของผู้นำกรุงศรีอยุธยาสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 กษัตริย์ผู้ครองละโว้มีความสัมพันธ์กับกัมพูชาในทางสายตระกูล ได้ถือเป็นสิทธิธรรมที่จะสืบทอดอำนาจสานต่อวัฒนธรรมความรุ่งโรจน์ต่อจากนครหลวงและทวารวดี ในขณะที่รัฐกัมพูชานั้น วัฏจักรการเมืองภายในของเขมรเอง นับแต่โบราณมาวางอยู่บนพื้นฐานประการแรกคือความคิดเรื่องจักรพรรดิตามแบบลัทธิพราหมณ์ฮินดูและพุทธมหายานโดยที่ในทางปฏิบัติกษัตริย์ต้องมีความสามารถจัดการควบคุมผู้นำท้องถิ่น ที่อยู่ในระบบการเมืองภายในแบบ "พรรคหรือมหาพรรค" ต่อมาด้วยความอ่อนแอทางการเมืองของเขมรอันเนื่องมาจากการทำสงครามยาวนานกับอาณาจักรจัมปาทางตะวันออก จนต้องสูญเสียกำลังคนจำนวนมาก กษัตริย์เขมรไม่สามารถควบคุมเอกภาพจักรวรรดิเดิมทำให้ผู้นำท้องถิ่นภายใต้พรรคและมหาพรรคต่างพร้อมใจกันแยกตัวเป็นอิสระ แข่งขันอำนาจกันเอง ผู้นำเขมรจึงต้องเชิญผู้นำจากอำนาจภายนอกอย่างรัฐไทยที่อยุธยาหรือแม้กระทั่งต่อมาในครั้งกรุงรัตนโกสินทร์ให้เข้ามาช่วยจัดการปัญหาการเมืองภายในรัฐเขมรเป็นครั้งคราว วินัยหยิบยกกรณีผู้นำไทยสมัยต้นอยุธยาที่เข้าไปจัดการปัญหาการเมืองภายในเขมรที่ยโสธรประ ด้วยการส่งกองทัพไปช่วยทำสงคราม เมื่อครั้งรัชกาลพระเจ้าอู่ทอง เจ้าสามพระยา สมเด็จพระนเรศวร พระเจ้าปราสาททอง และรัชกาลที่1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ การที่ผู้นำไทยให้ความสนใจต่อปัญหากัมพูชานั้น วินัยชี้ว่ามีสาเหตุอีกส่วนหนึ่งอยู่ที่ผู้นำไทยยุคต้นอยุธยามีความสัมพันธ์สืบสายราชวงศ์มาจากนครหลวงยโสธรปุระด้วย โดยอ้างถึงตำนานเรื่องเล่าของพระเจ้าอู่ทองหรือพระเจ้าประสาททองซึ่งสืบสายจากราชวงศ์เขมร ดังนั้นจึงเป็นการง่ายต่อการรู้สึกถึงสิทธิธรรมที่จะเข้าไปจัดการปัญหาภายในเขมร เนื่องจากผู้นำไทยสำนึกว่าเจ้านายเขมรเองได้สูญเสียสิทธิธรรมที่ว่านี้ไปแล้ว

แต่ระดับของการเข้าไปจัดการปัญหาภายในเขมรนั้นผู้นำไทยเคยได้รับประสบการณ์ของการเข้าไปจัดการปกครองกัมพูชาในฐานะส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรอยุธยา คือ ในรัชกาลเจ้าสามพระยาทรงให้พระโอรสปกครองยโสธรในฐานะเมืองลูกหลวงของอโยธยา ครั้งนั้นปรากฏว่าเป็นความล้มเหลวอย่างมากเพราะได้รับการต่อต้านจากระบบการเมืองภายในของเขมรที่แตกแยกกันเป็นพรรค-มหาพรรค ต่างมีทัศนคติมองว่าราชวงศ์ไทยที่ปกครองเขมรอยู่นั้นเป็นอำนาจจากภายนอก พวกเขาจึงต้องร่วมกันต่อต้าน กษัตริย์ไทยหลังจากรัชกาลเจ้าสามพระยาจึงไม่เคยคิดผนวกเขมรให้เป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทยอีกนอกจากการกวาดต้อนกำลังคนหลังจากทำสงครามได้รับชัยชนะ และทำให้ผู้นำเขมรยอมรับฐานะความเป็นประเทศราชอ่อนน้อมต่อผู้นำไทยอย่างไรก็ตามมีข้อยกเว้นด้วยความสัมพันธ์ใกล้ชิดเป็นพิเศษกับหัวเมืองภาคตะวันตกทำให้ผู้นำไทยดำเนินการดูดกลืนหัวเมืองแถบนี้อย่างช้า ๆ จนกระทั่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมืองเสียมราฐ พระตะบอง ศรีโสภณได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรไทยอย่างแท้จริง แต่ในที่สุดก็ต้องยอม

เสียหัวเมืองเหล่านี้คืนให้กัมพูชา เมื่อฝรั่งเศสขยายอำนาจเข้ามาปกครองอินโดจีนในต้นคริสตศตวรรษที่ 19

บทความถัดมาเรื่อง"Ayutthaya-Cambodia RelationsC.1630-1688" ของธีรวัต ณ ป้อมเพชร เป็นเรื่องราวประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์อยุธยา-กัมพูชาในยุคต่อมา คือ สมัยพระเจ้าปราสาททองและสมเด็จพระนารายณ์ (พ.ศ.2173-2231) ผู้เขียนได้ใช้เอกสารตะวันตกเป็นหลักในการศึกษา โดยชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างในการดำเนินนโยบายของกษัตริย์ทั้งสองพระองค์ สมัยพระเจ้าประสาททองเป็นช่วงที่กัมพูชาและอยุธยาต่างพัฒนาบทบาทในฐานะประเทศคู่ค้าและคู่แข่งทางการค้าในเวลาเดียวกัน กัมพูชาเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ ผลิตผลจากป่าที่อยุธยาต้องการเพื่อส่งออกในระบบการค้าสำเภา นอกเหนือจากความต้องการกำลังคนจากกองทัพเขมรเพื่อใช้ในการสงคราม ดังนั้นแม้ทรงได้รับการชักชวนจากฮอลันดาซึ่งขัดแย้งกับกัมพูชาในด้านการค้าให้จัดกองทัพเสริมเพื่อทำสงครามกับเขมร ด้วยความที่ทรงต้องการรักษาความสัมพันธ์ฉันมิตรกับฮอลันดา จึงได้ส่งกองทัพเรือไปตามคำขอ แต่คลาดกันจึงนำกองทัพกลับโดยไม่ได้ทำสงครามกับกัมพูชา อย่างไรก็ตามในรัชกาลนี้ทรงให้ความสำคัญกับนโยบายการรักษาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจมากกว่า จึงส่งกองทัพไปปราบกบฏที่ปัตตานีเมืองท่าภาคใต้ ส่วนในรัชสมัยพระนารายณ์เริ่มมีตัวแปรทางการเมืองใหม่คือ เวียตนาม เข้ามาดำเนินความสัมพันธ์กับเขมรในลักษณะความขัดแย้ง ธีรวัตชี้ว่ายุคนี้เป็นจุดเริ่มต้นความสัมพันธ์สามเส้าระหว่างไทย-กัมพูชา-เวียตนาม ในด้านความสัมพันธ์ต่อไทย กัมพูชายังคงเป็นคู่ค้าทางเศรษฐกิจ ในทางการเมืองสมเด็จพระนารายณ์ทรงช่วยเหลือพระไชยเชษฐากษัตริย์เขมรต่อต้านนักองโนน ซึ่งมีกองทัพเวียตนามหนุนหลังอยู่ นับเป็นยุคสงครามกลางเมืองของเขมรอีกวาระหนึ่ง

ความสัมพันธ์ไทย-กัมพูชาสมัยใหม่ เป็นบทความของธีระ นุชเปี่ยม "ไทยและกัมพูชาหลังสมัยอาณานิคม" บทความนี้ชี้ถึงความแตกต่างของการดำเนินนโยบายไทยและกัมพูชาหลังได้รับเอกราชจากยุคอาณานิคม โดยมองว่ามาจากจินตภาพประสบการณ์ ความมุ่งหวังพื้นฐาน และความเข้าใจถึงสถานะของแต่ละชาติที่แตกต่างกัน ทำให้แต่ละฝ่ายเลือกนโยบายต่างกัน จินตภาพสำคัญที่หล่อหลอมนโยบายต่างประเทศในระยะแรกคือ กระแสชาตินิยมที่มีลักษณะต่างกันและประสบการณ์อดีตที่ไม่เหมือนกัน ดังนั้นเมื่อสงครามโลกครั้งที่สองสิ้นสุดลง ในขณะที่พัฒนาการนโยบายต่างประเทศไทยคล้อยตามหลังมหาอำนาจตะวันตกโดยเฉพาะอย่างยิ่งยุคสงครามเย็น ไทยปฏิบัติตามทฤษฎีโดมิโนของสหรัฐอเมริกาอย่างเด่นชัด กัมพูชาด้วยพลังชาตินิยมของกลุ่มต่าง ๆ ที่ต่อต้านจักวรรดินิยมเรียกร้องเอกราชและไม่ไว้ใจสหรัฐอเมริกา อย่างไรก็ตามท่ามกลางความขัดแย้งของกลุ่มชาตินิยมกัมพูชา เจ้านโรดมสีหนุได้รับการเลือกจากฝรั่งเศสขึ้นมาเป็นกษัตริย์ ทรงใช้นโยบายเป็นกลางไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใด ทำให้เป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวาง ความสัมพันธ์ระหว่างไทย-กัมพูชา ตลอดสมัยเจ้านโรดมสีหนุที่ต่อมาทรงลาออกและรับการเลือกตั้งเป็นนายกรัฐมนตรีเป็นไปในเชิงลบ จนกระทั่ง

รัฐบาลของพระองค์ถูกลอนนอลปฏิวัติและกัมพูชาก็ตกอยู่ในภาวะสงครามกลางเมืองอีกครั้งหนึ่ง ช่วงเวลาจากนั้นรัฐบาลไทยได้ใช้นโยบายเลือกติดต่อและสนับสนุนผู้นำกัมพูชาบางฝ่าย/ผลัดเปลี่ยนกันไปโดยไม่จำกัดอุดมการณ์ แม้ในปัจจุบันที่องค์กรสหประชาชาติจัดให้มีการเลือกตั้งจนสามารถจัดตั้งรัฐบาลที่ได้รับการรับรองจากสากลประเทศนั้น รัฐบาลไทยและกองทัพก็ยังคงให้ความสนใจกับกลุ่มเขมรแดงที่มีฐานที่มั่นใกล้ชายแดนไทย แต่มีฐานะนอกกฎหมายและเป็นปรปักษ์กับรัฐบาลเขมรเวลานี้

ภาคสอง เอกสารต้นฉบับที่นำมาจัดพิมพ์ครั้งนี้ 4 เรื่อง คือ พงศาวดารเขมรฉบับนักองเอง หรือพงศาวดารเขมรเมืองละแวกของหอพระสมุดวชิรญาณ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับปลีก หมายเลข 2/ก 104 พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับปลีกหมายเลข 2/ก 101 และเอกสารจีนชุด "เจินหลี่ฟู่รัฐปริศนาในดินแดนไทยก่อนสมัยสุโขทัย"

พงศาวดารฉบับนักองเอง มีลักษณะเป็นลำดับรัชกาลของกษัตริย์เขมร และความสัมพันธ์ต่อราชสำนักไทย ส่วนพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับปลีก 2/ก 104 เนื้อหาเริ่มต้นรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) ให้รายละเอียดการส่งพระนครอินทร์ราชโอรสไปครองราชย์ที่ยโสธรเมืองหลวงกัมพูชา หลังจากอยุธยาตีเขมรได้ใน พ.ศ.1986 เรื่องราวส่วนใหญ่เกี่ยวกับราชสำนักเขมรและผู้นำกัมพูชา ต่อเนื่องมาจนถึงรัชกาลเจ้าพระยาแพรกศรีราชา ที่ได้รับการต่อต้านจากเจ้าพญาอยาตผู้นำเขมร ทำการรวบรวมเหล่ามหาพรรคต่อต้านผู้นำเชื้อสายราชวงศ์อโยธยา อย่างไร ก็ตามพระราชพงศาวดารทั้งสองฉบับนี้ วินัย พงศ์-ศรีเพียร ได้ประเมินและวิเคราะห์คุณค่าความน่าเชื่อถือไว้แล้วในบทความแรกภาคหนึ่งของหนังสือเล่มนี้

ส่วน**พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เลขที่ 2/ก.101 (จากฉบับสมุดไทย)**เป็นเรื่องราวช่วงปลายอยุธยาก่อนเสียกรุงครั้งที่ 2 มีรายละเอียดข้อมูลบางตอนเกี่ยวข้องกับพระราชประวัติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี และเหตุการณ์ระหว่างที่พม่าตั้งค่าย คอยดักปล้น กวาดต้อนผู้คนกระจายอยู่ทั่วพื้นที่รอบกรุงศรีอยุธยาลงมาจนถึงธนบุรีช่วงหลังเสียกรุงแล้ว

เอกสารชุดสุดท้าย "เจินหลี่ฟู่ รัฐปริศนาในดินแดนไทยก่อนสมัยสุโขทัย" ประพฤทธิ์ ศุกลรัตนเมธี เป็นผู้คัดเลือกเอกสารจดหมายเหตุจีนบางเรื่องที่กล่าวถึง แคว้น "เจินหลี่ฟู่" ทางตะวันตกเฉียงใต้ของกัมพูชา เป็นการประมวลบันทึกกล่าวถึงที่ตั้งการเดินทาง สภาพบ้านเมือง ความเป็นอยู่ และการส่งทูตบรรณาการไปจีน วินัย พงศ์ศรีเพียร ได้เขียนบทวิเคราะห์ถึงความน่าจะเป็นของสถานที่ตั้งแคว้นนี้ ในบ้านเมืองแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่าง รวมทั้งประมวลข้อสันนิษฐานพร้อมเหตุผลของนักวิชาการจำนวนมากที่เคยศึกษาปัญหานี้มาก่อน

ภาคสาม เป็นการรวมบทความที่มีเนื้อหาหลากหลายของคณะกรรมการและอนุกรรมการชำระประวัติศาสตร์ ถือว่าเป็นภาคปกิณกคดีของหนังสือเล่มนี้

เรื่องแรกเป็นงานของวุฒิชัย มูลศิลป์ เรื่อง "การสิ้นสุดลงของระบอบการปกครองหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือ" เป็นข้อเขียนประเภทนำเรื่องรวมเอกสารรายงานการประชุมเสนาบดีสภาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ศึกษาเฉพาะเรื่อง ที่สะท้อนความคลี่คลายของการปฏิรูปการปกครองหัวเมือง ประมวลข้อคิดเห็นจากประชุมที่ให้มีการแบ่งแยกหน้าที่การปกครองหัวเมืองต่าง ๆ อย่างชัดเจนระหว่างกระทรวงกลาโหม กระทรวงมหาดไทย กระทรวงนครบาล และกระทรวงต่าง-ประเทศ ที่นำมาสู่อำนาจการปกครองมณฑลต่าง ๆ ของกระทรวงมหาดไทย ยกเว้นมณฑลกรุงเทพที่อยู่ในความปกครองของกระทรวงนครบาล

เรื่องที่สอง "เรือนรับรองราชทูตฝรั่งเศสเมื่อแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์" ของจุลทัศน์ พยาฆรานนท์ เป็นการประมวลข้อมูลในจดหมายเหตุคณะทูตราชสำนักฝรั่งเศส ที่เดินทางมาเจริญพระราชไมตรีกับราชสำนักอยุธยาครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์นับตั้งแต่ พ.ศ.2199 เฉพาะเรื่องของเรือนรับรองที่ปลูกสร้างระหว่างการเดินทางจากปากน้ำสู่อยุธยาและละโว้รวมทั้งบ้านพักราชทูตในเมืองหลวงนั้นด้วย ผู้เขียนได้วิเคราะห์เทียบเคียงถึงสิ่งที่บรรยายในเอกสารตามทัศนะฝรั่งกับประเภทของบ้านเรือนและสิ่งปลูกสร้างของไทยสมัยก่อนไว้อย่างน่าสนใจ

เรื่องที่สามเป็นบทความภาษาอังกฤษของธีรวัต ณ ป้อมเพชร "Ayutthaya as a Cosmopolitan Society a case study of Daniel Brochebourde and His Descendants" เป็นงานศึกษาประวัติศาสตร์บุคคลหรือประวัติศาสตร์ตระกูลต่างชาติในมิติสังคมการเมืองอยุธยาที่ผู้เขียนต้องการให้สะท้อนถึงภาพกรุงศรีอยุธยาในฐานะนครของสังคมแบบนานาชาติ ด้วยการใช้กรณีศึกษาของชีวิตและครอบครัวชาวตะวันตกเชื้อสายฝรั่งเศสตระกูล Brochebourde และผู้สืบทอดอีก 2 รุ่น ที่เข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยาในฐานะแพทย์หลวงขุนนางผู้ชำนัญการด้านการแพทย์แผนตะวันตก(ศัลยแพทย์) ของราชสำนัก กับทำหน้าที่เป็นลูกจ้างบริษัท VOC หรือบริษัทการค้าฮอลันดาควบคู่ในเวลาเดียวกัน ผู้เขียนใช้เอกสารฮอลันดาของบริษัทแห่งนี้ในการค้นคว้าพบความสืบเนื่องของคนในตระกูลนี้ตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์พระเพทราชา จนถึงรัชกาลพระเจ้าเสือและพระเจ้าท้ายสระ เป็นงานที่แสดงถึงบทบาทของชาวต่างประเทศในฐานะผู้ประสานข่าวสารระหว่างราชสำนักอยุธยากับบริษัทการค้าและรัฐบาลฮอลันดา ซึ่งเวลานั้นชาติตะวันตกหลายชาติมีบทบาทแข่งขันทางเศรษฐกิจการเมืองในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อย่างไรก็ตามคุณค่าสำคัญของบทความนี้นอกจากเป็นการศึกษาประวัติ-ศาสตร์การเมืองแล้วยังเป็นงานบุกเบิกการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมอยุธยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเขียนถึงประวัติศาสตร์ครอบครัว ปัญหาการแต่งงานระหว่างสตรีไทยกับชาวต่างชาติที่น่าจะมีอยู่แม้ว่าขัดแย้งกับข้อห้ามตามกฎหมายอยุธยาก็ตาม เหล่านี้เป็นเรื่องที่ใหม่และท้าทายต่อการศึกษาทางประวัติศาสตร์อย่างยิ่ง

เรื่องสุดท้ายเป็นคำบรรยายและอภิปราย เรื่อง "ถนนพระร่วงหรือคลองชลประทานสมัยสุโขทัย" ของทิวา ศุภจรรยา จากที่ประชุมคณะ

กรรมการชำระประวัติศาสตร์ วันที่ 22 สิงหาคม 2534 เป็นข้อเสนอใหม่ของทิวา ศุภจรรยาต่อหลักฐานโบราณคดี คือ ร่องรอยคันดินจากสุโขทัยถึงศรีสัชชนาลัย เดิมเชื่อกันมาแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่อ้างถึงคำบอกเล่าชาวบ้านว่า เป็นถนนพระร่วง ทิวาใช้วิธีการใหม่จากภาพถ่ายทางอากาศ สำรวจร่องรอยประกอบการลงพื้นที่ภาคสนาม ทำให้ได้ข้อเสนอใหม่ว่ารอยคันดินนี้ไม่ใช่ถนน เนื่องจากมีการพูนคันดินสองด้านขนานกับร่องพื้นตรงกลางที่ต่ำกว่า และรอยนี้ไม่ได้เชื่อมต่อเข้าตัวเมืองตามหลักการทำถนน จึงควรเป็นคลองชลประทาน ด้วยเหตุผลทางภูมิศาสตร์ธรณีวิทยาลักษณะภูมิประเทศที่ราบเจ้าพระยาตอนบน จุดที่ลำน้ำปิง วัง ยม น่าน มาบรรจบกันที่นครสวรรค์นั้น เนื่องจากพื้นที่ทางกำแพงเพชรเป็นที่สูงกว่าลำน้ำที่ไหลมาจากทางเหนือ การทำให้ลำน้ำปิงสามารถไหลลงใต้ต่อไปได้โดยไม่ย้อนกลับต้องอาศัยคลองชลประทานแห่งนี้เป็นจุดเชื่อมบังคับสายน้ำให้ไหลต่อลงใต้ แนวคูคันดินจึงเป็นคลองชลประทานที่นำน้ำจากลำน้ำปิงทางด้านใต้และด้านเหนือเข้ามารวมกันที่สุโขทัยแล้วระบายไปตามคลองแม่รำพันสู่ลำน้ำยมข้อเสนอใหม่นี้ควรได้รับการพิจารณาอย่างยิ่งจากนักประวัติศาสตร์ หากเป็นคลองชลประทานจริงย่อมสะท้อนถึงความพยายามของผู้นำสุโขทัยต่อการแก้ปัญหาน้ำที่หลักฐานร่วมสมัยระบุว่าเป็นปัญหาของพื้นที่สุโขทัยว่าขาดแคลนน้ำ การรักษาเมืองให้คงความเป็นชุมชนทางเศรษฐกิจได้ ย่อมดึงดูดผู้คนให้อยู่ในชุมชนต่อไปได้ยาวนาน

สรุปแล้วแถลงงานประวัติศาสตร์และโบราณคดีฉบับพิเศษนี้ ที่ถือเป็นการรวมเล่มในช่วง 5 ปี และจัดพิมพ์เนื่องในวาระพิเศษขององค์ประธานคณะกรรมการฯ ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ในฐานะที่ทรงเป็นนักวิชาการที่ทำงานด้านการโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลป์ และเป็น "องค์อาจารย์" ผลิตบัณฑิตสาขานี้ออกมาอย่างต่อเนื่องไม่ต่ำกว่า 4 ทศวรรษ อันสมควรต่อการแสดงคุณูปการอย่างยิ่งแล้ว ยังเป็นโอกาสที่ทำให้โฉมหน้าแถลงงานฯ ฉบับนี้มีเนื้อหาพิเศษแตกต่างกว่ารูปเล่มเดิมเกือบสิ้นเชิง การนำเสนอข้อมูลและการวิเคราะห์โครงเรื่องประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ไทย-กัมพูชาใหม่อย่างค่อนข้างสมบูรณ์ รวมถึงบทความปกิณกคดี ทำให้แถลงงานประวัติศาสตร์ฯ มีความเป็นสมัยใหม่ โดยยังคงรักษาความเข้มทางวิชาการอย่างที่นักประวัติศาสตร์และผู้สนใจไม่สามารถมองข้ามประเด็นปัญหาและข้อสรุปที่มีการตีความใหม่เหล่านี้ไปได้เลย

วารุณี โอสถารมย์
สถาบันไทยคดีศึกษา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์